

POZĪCIJA

Apstiprināts LSA domes sēdē

18.05.2019.

Protokola nr. 2019/DP4

18.05.2019.

Rīgā

Nr. 2019/NP1

Par doktorantūras līmeņa studijām un promocijas sistēmu Latvijā

ORGANIZĀCIJA

Latvijas Studentu apvienība (turpmāk – LSA) pārstāv Latvijas studējošo intereses nacionālā un starptautiskā līmenī. Saskaņā ar Augstskolu likumu, apvienības biedri ir visu Latvijas augstskolu studējošo pašpārvaldes. LSA pauž demokrātiskā procedūrā formulētu, reprezentatīvu Latvijas studējošo viedokli.

SITUĀCIJA

Akadēmiskā personāla ataudze, starpdisciplināra sadarbība, kā arī pētniecības sasaiste ar industriju ir jautājumi, kas bieži tiek pieminēti, runājot par augstākās izglītības (turpmāk – AI) attīstību. Doktora grāda ieguvēji ir būtiski ne vien akadēmiskā personāla ataudzes nodrošināšanai, bet arī inovāciju ieviešanai. Kvalitatīvas doktora līmeņa studijas ir priekšnoteikums augstākās kvalifikācijas speciālistu sagatavošanai, kas nākotnē spētu nodrošināt Latvijas tautsaimniecības attīstību.

Izglītības attīstības pamatnostādnes 2014.-2020. gadam ir izvirzīti vairāki mērķi un rezultatīvie rādītāji, kas attiecas uz doktorantu izglītību, piemēram, atbalsts starptautisku kopīgo doktorantūras studiju programmu izveidei un īstenošanai, kvalitatīvu programmu pieejamības svešvalodās nodrošināšana, kopīgas doktorantūras programmu sistēmas izstrāde katrā zinātnes nozarē līdz 2020. gadam un kopīgu doktorantūras skolu veidošana ar vienotu studējošo uzņemšanu tajā, kā arī doktorantūras īstenošanas iespēju Latvijā nodrošināšana. Tika norādīts, ka nepieciešams veidot vairāku augstākās izglītības iestāžu (turpmāk – AII) kopīgi veidotu doktorantūras studiju centru, kā arī mazināt studiju programmu fragmentāciju, tās apvienojot [Izglītības attīstības pamatnostādnes 2014.-2020. gadam]. Arī LSA Vadlīnijās 2016.-2021. gadam ir minēts, ka jānodrošina studentu iesaiste un tālāka virzība pētniecībā

visos studiju līmeņos un jānodrošina doktorantūras un pēc-doktorantūras pieejamība un atbilstošs atbalsta nodrošinājums pētniecības veikšanai [LSA Vadlīnijas 2016.-2021. gadam].

2016. gadā Pasaules Bankas (turpmāk – PB) eksperti Izglītības un zinātnes ministrijas (turpmāk – IZM) uzdevumā veica pētījumu par doktora līmeņa studijām un promocijas sistēmu Latvijā, kura ietvaros ir konstatēti vairāki trūkumi doktorantu izglītībā. [PB pētījums *Doktora līmeņa studijas un promocijas sistēma Latvijā*, 2016] PB eksperti ir snieguši savas rekomendācijas, balstoties uz Zolburgas principiem, Eiropas un citu valstu pieredzi, taču līdz šim aktīvs darbs to ieviešanā nav noticis.

Pēc IZM datiem, 2017./2018. mācību gadā doktora līmeņa studiju programmās tika imatrikulēti 524 studējošie jeb 2,16 % no kopējā imatrikulēto studentu skaita un kopējais studējošo skaits doktora līmeņa studiju programmās sastādīja 2196. Doktora grādu ieguva vien 151 studējošais, kas sastāda 1,04 % no kopējā grādu vai kvalifikāciju ieguvušo skaita. [IZM pārskats par augstāko izglītību 2017. gadā]

Augstskolu likuma 44. pants nosaka to, ka doktoranti ir studējošie, kas nozīmē, ka uz doktorantiem attiecas tās pašas sociālās garantijas, kas attiecas uz jebkuru studējošo. Tajā pat laikā doktoranti nereti tiek ievēlēti akadēmiskajos amatos zinātniskajās institūcijās, kurās tie izstrādā savu promocijas darbu, lai zinātniskās institūcijas izpildītu pētniecības projektu nosacījumus un spētu saņemt lielāku zinātniskās darbības bāzes finansējumu.

Šobrīd uzņemšanas kritēriji doktora studiju programmā ļoti variē AII un pat programmu līmenī. Pie obligātajām prasībām pieder iegūts maģistra grāds, kā arī dzīves gājums (*Curriculum Vitae*). Liela loma mēdz būt zinātniskajiem rādītājiem (publikācijas, uzstāšanās konferencēs utml.), kas ir Latvijas īpatnība uz citu Eiropas valstu fona. Lai uzsāktu studijas doktora līmeņa studiju programmā, vispirms ir jāizvēlas promocijas darba tēma un jāatrod promocijas darba vadītājs.

Promocijas darba vadītāja uzdevums ir konsultēt un sniegt atbalstu doktorantam promocijas darba izstrādes laikā. Visbiežāk AII kā obligātu prasību nosaka promocijas darba vadītāja atbilstību Latvijas Zinātnes padomes (turpmāk – LZP) eksperta kvalifikācijas prasībām. Tas nav uzskatāms par pietiekamu kritēriju, lai nodrošinātu kvalitatīvu promocijas darba vadītāju atlasī. AII mēdz noteikt arī papildu kritērijus darba vadītāju atlasē. Latvijā nav izveidots dokuments, kas noteiktu labo praksi promocijas darba vadīšanā, netiek noteikts arī maksimālais doktorantu skaits, ko var vadīt viens promocijas darba vadītājs, tādēļ doktorantu pieredze ar promocijas darba vadītājiem mēdz būt ļoti atšķirīga.

Doktora līmeņa studijas notiek pēc katram doktorantam individuāli sastādīta studiju plāna, kas atbilst programmas prasībām. Promocijas darba vadītājs pārrauga šī plāna kvalitatīvu īstenošanu. Programmas saturā ietilpst obligātā zinātniski pētnieciskā daļa, kas proporcionāli sastāda lielāko daļu no kopējā kredītpunktu apjoma, obligātā izglītības daļa un brīvās izvēles daļa. Katra studiju gada beigās doktorantam ir jā sagatavo atskaite, kas tiek iesniegta doktora studiju programmu komitejai (turpmāk – komiteja). Komiteja lemj par

doktoranta pārceļšanu nākamajā studiju gadā. Realitātē tas ir ļoti formāls pasākums, kuram ir zema pievienotā vērtība, jo atskaites netiek pilnvērtīgi pārbaudītas un izvērtētas. Lai absolvētu programmu, jāizpilda gan teorētiskā, gan zinātniski pētnieciskā daļa, taču par studiju programmas izpildi kopumā lemj komiteja.

Doktorantu apmācības ir nošķirtas no doktora grāda piešķiršanas (promocijas procesa). Grādu piešķir par promocijas darba vadītāja vadībā patstāvīgi izstrādātu un publiski aizstāvētu promocijas darbu, kas satur oriģinālu zinātnisku pētījumu rezultātus un sniedz jaunas atziņas attiecīgajā zinātņu nozarē vai apakšnozarē [2005. gada 27. decembra MK noteikumu Nr. 1001 2. punkts]. Latvijā ir iespējama situācija, kurā doktorantūras programmas tiek realizētas AII, kam nav promocijas tiesību; šādā gadījumā doktorants studē vienā AII, savukārt doktora grādu iegūst citā AII, kam ir promocijas tiesības konkrētajā nozarē. Pats promocijas process ir sarežģīts un nav vērsts uz radošuma un inovāciju veicināšanu. Laikā no doktora studiju programmas absolvēšanas līdz grāda iegūšanai persona zaudē studējošā statusu, kā rezultātā tiek pakļauta papildu sociālajiem riskiem. Turklāt šim laika posmam parasti netiek noteikti ierobežojumi, tāpēc tas var ilgt pat daudzus gadus.

Doktorantūras finansējums ir nepietiekams. Valsts stipendijas apmērs sastādā vien 113 eiro mēnesī, tādēļ doktorantiem nākas papildus strādāt, lai spētu segt dzīvošanas izmaksas, un viņi nespēj pilnvērtīgi pievērsties pētnieciskajam darbam. Ne vienmēr darbs ir saistīts ar doktorantūras pētījuma tematiku. Šāds apstākļu kopums nereti noved pie tā, ka pagarinās laiks līdz grāda iegūšanai. Minēto apgalvojumu apstiprina tas, ka laikā no 2011. līdz 2015. gadam, kad bija pieejamas Eiropas struktūrfondu mērķstipendijas doktorantiem, krasi pieauga doktora grāda ieguvēju skaits (salīdzinot ar 2010. gadu, doktora grāda ieguvēju skaits pieauga no 132 uz 287 2011.gadā, sasniedzot maksimumu 2013.gadā ar 315 doktora grāda ieguvējiem) [IZM pārskats par augstāko izglītību 2017. gadā]. Satraucoši ir ziņojumi par gadījumiem, kad AII doktora līmeņa studiju realizācijai paredzēto finansējumu no IZM pilnībā vai daļēji pārvirza uz zemāka līmeņa programmām. [PB pētījums *Doktora līmeņa studijas un promocijas sistēma Latvijā*, 2016].

Lai arī doktorantūras studijas būtiski atšķiras no bakalaura un maģistra līmeņa studijām, jo to pamatā ir patstāvīga pētnieciskā darba veikšana, doktorantūras programmas ārējā izvērtēšana noris kopā ar bakalaura un maģistra līmeņa programmām studiju virziena ietvaros.

POZĪCIJA

Ņemot vērā aprakstīto problemātiku, PB ekspertu sniegtās rekomendācijas, kā arī nacionālā līmenī izvirzītos mērķus, LSA uzskata, ka

- Lai novērstu atšķirīgu normu interpretāciju un zinātniskās kvalifikācijas standartu pazemināšanās risku, nepieciešams izstrādāt vienotu regulējumu doktorantūras kvalitātes prasībām. Tam ir jāatbilst starptautiskai praksei un jābūt pietiekami elastīgam.

- Doktora līmeņa studiju programmu saturs jāpadara internacionālāks un starpdisciplinārāks, turklāt lekciju un nodarbību ietvaros vairāk jākoncentrējas uz plaši pielietojamo prasmju apguvi, lai doktora grāda ieguvēji spētu atrast darbu ne vien akadēmiskajā vidē, bet arī industrijā un publiskajā sektorā. Ņemot vērā to, ka doktora līmeņa studiju programmas aptver plašu jautājumu spektru un studējošie nāk no dažādām nozarēm, kas nozīmē, ka viņu teorētiskā sagatavotība ir atšķirīga, studējošajiem jāparedz iespēja izvēlēties apmeklēt zemāka līmeņa studiju programmu studiju kursus, ja doktorants un doktora darba vadītājs uzskata, ka tas ir nepieciešams.
- Lai veicinātu internacionalizāciju, būtu ieteicams programmu saturā iekļaut obligātu studējošo mobilitāti, vienlaicīgi paredzot tam atbilstošu finansējumu.
- AII, kas vēlas realizēt doktora līmeņa studiju programmas, jāizstrādā doktorantūras ētikas kodekss, kurā ir aprakstītas gan promocijas darba vadītāja, gan doktoranta atbildības jomas, pienākumi un tiesības, kā arī procedūras situāciju, kurās kāda no iesaistītajām pusēm nepilda savus pienākumu vai tiek pārkāptas tās tiesības, risināšanai. Doktoranti ar ētikas kodeksu var tikt iepazīstināti vispārīgo prasmju studiju kursā, piemēram, apvienojot to ar akadēmiskā godīguma un pētniecības ētikas jautājumiem, sadarbības principiem pētniecības grupā u.c.
- Jānodrošina promocijas darba vadītāju atbilstošas apmācības, profesionālās pilnveides iespējas, vērtēšana un kvalifikācijas piešķiršana. Jāizstrādā izmērāmi kvalitātes indeksi, pēc kuriem cikliski izvērtēt darba vadīšanas kvalitāti.
- Lai celtu promocijas darba kvalitāti un objektivitāti, kā arī padarītu darba vidi drošāku un pasargātu doktorantu situācijā, kurā tiek zaudēts darba vadītājs, būtu jāpāriet uz modeli, kurā katram promocijas darbam ir vairāki darba vadītāji.
- Jāizstrādā efektīva un jēgpilna sistēma, kas nodrošina regulāru doktoranta progresa uzraudzību. Doktorantu ikgadējās atskaites jāpārbauda caur plaģiātisma pārbaudes sistēmām.
- Doktorantūras līmeņa studijām un doktora grāda piešķiršanai ir jābūt vienotam procesam.
- Katra doktora darba aizstāvēšanai nepieciešams veidot individuālu promocijas padomi (žūriju), kuras kodolu veido trīs recenzenti, no kuriem ne vairāk kā viens pārstāv doktoranta institūciju un vismaz viens ir ārvalstu recenzents. Visiem recenzentiem ir jāatbilst augstām prasībām. Lēmumu par grāda piešķiršanu pieņem, savstarpēji vienojoties (consensus) aizklātā procedūrā. Recenzentus pēc doktoranta un viņa darba vadītāja ierosinājuma apstiprina atbildīgā struktūra (doktorantūras skola) vismaz trīs mēnešus pirms disertācijas aizstāvēšanas.
- Lai AII iegūtu tiesības realizēt doktora studiju programmu (tātad arī piešķirt doktora grādu), tai jāpierāda, ka tai ir atbilstoša pētnieciskā vide, resursi utml., kā arī

jāizstrādā iekšējās kvalitātes novērtēšanas sistēma, kas tiek izvērtēta. Ja AII šādu vidi nevar nodrošināt, tad tā nevar iegūt tiesības realizēt doktora studiju programmu, tajā pat laikā jābūt iespējai pārvirzīt doktorantus uz programmām, kas tiek realizētas citās AII, kam ir promocijas tiesības.

- Ņemot vērā būtiskas atšķirības no bakalaura un maģistra līmeņa studiju programmām, jāizstrādā specifiski vērtēšanas kritēriji un metodika tieši doktora līmeņa studiju programmu ārējās kvalitātes izvērtēšanai.
- Latvijā nepieciešams virzīties uz doktorantūras skolu izveidi nozarēs vai nozaru grupās (piemēram, balstoties uz OECD zinātņu nozaru klasifikatoru) atbilstoši starptautiskai pieredzei. Doktorantūras skolu pārziņā būtu iekšējās kvalitātes novērtēšanas sistēmas izstrāde, studiju procesa realizācija, promocijas procesa organizēšana, kā arī pasākumu, kas sekmē tīklošanos doktorantu un zinātnieku starpā un kas ceļ doktorantu profesionālo kvalifikāciju, organizēšana. Doktorantūras skolas pārvaldē tiek iesaistīti zinātnes nozarei vai nozaru grupai atbilstošo zinātnisko institūciju pārstāvji.
- Valstij jāparedz atbalsta mehānismi, kas veicina AII sadarbību dažādu pakalpojumu sniegšanā, kā arī kopīgu programmu veidošanā, lai mazinātu studiju programmu fragmentāciju un efektīvāku resursu izlietojumu.
- Doktora līmeņa studiju programmai jāparedz atbilstošs finansējums. Finanšu plūsmai jābūt caurspīdīgai un finansējumam ir jāsniedz doktorants. Lai to nodrošinātu, jāizstrādā noteikumi, kas nosaka doktorantūras finansēšanas kārtību, iespējams, finansējums no IZM puses jāpiešķir atsevišķai struktūrai, kas atbild par doktora līmeņa studiju programmu realizāciju (piemēram, doktorantūras skolai, ja tāda tiek izveidota), nevis AII.
- Doktorantu pilna laika studijām nepieciešama atbilstoša atlīdzība, tāpēc studiju laikā izdalāmi trīs atšķirīgi atlīdzības avoti:
 - a) Programmu iekšējais finansējums – individuālas doktorantu stipendijas (granti);
 - b) Ārējais finansējums – pētniecības projekti (piemēram, LZP Fundamentālo un lietišķo pētījumu programmu, Valsts pētījumu programmu, Apvāršņa 2020 u.c. projektu ietvaros), mecenātu stipendijas (piemēram, Latvijas Universitātes fonda SIA “Mikrotīkls” stipendijas), industrijas finansējums;
 - c) Privātais finansējums.Doktoranta studijas atbalsta tikai viena veida finansējums, piemēram, ja doktoranta pozīciju finansē pētniecības projekts, tad programmas stipendijas (granti) nav pieejami. Doktorantūras skolas uztur informāciju par vakantajām pozīcijām un palīdz atrast studentus.

REZULTĀTS

Veicot nepieciešamās pārmaiņas, ir izstrādāts vienots regulējums doktorantūras kvalitātes prasībām, kas atbilst starptautiskai paraugpraksei. Tiek nodrošināta kompetentu promocijas darba vadītāju atlase. Doktora grādu ieguvēju skaits sastāda 3 % no kopējā grādu vai kvalifikāciju ieguvušo skaita, un viņi ir augstākās kvalifikācijas speciālisti, kas spēj konkurēt ne vien akadēmiskajā vidē, bet arī ārpus tās. Doktora līmeņa studiju programmai paredzētie līdzekļi tiek izlietoti efektīvi, un ir iespējams izsekot līdzī finanšu plūsmai. Latvijā doktorantūra nodrošina dinamisku pētniecības vidi, kurā satiekas industrijas pārstāvji un pētnieki, notiek starpdisciplināra un starptautiska sadarbība.

Prezidente

J. Širina